

ΠΡΩΤΟΚΛΗΤΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΙ ΟΣΙΑ ΦΙΛΟΘΗΗ

Στην ελληνική ιστορία μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως, λαμπρή θέση κατέχουν οι έθνομάρτυρες και νεομάρτυρες. Σχεδόν κάθε πόλη της πατρίδας μας δίπλα στον πολιοῦχο της Άγιο έχει ένα νεομάρτυρα, τὸν ὁποῖον τιμᾷ ὡς δεύτερο πολιοῦχο. Ἡ πόλη τῆς Ἀθήνας δίπλα στὸν ἱδρυτὴ τῆς ἐκκλησίας της, ἀπόστολο Παῦλο καὶ τὸν πολιοῦχο της Άγιο Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη, πρῶτο ἐπίσκοπο Ἀθηνῶν, τοποθετεῖ τὴν ὁσιομάρτυρα Φιλοθέη τὴν Ἀθηναία, θαυμαστὴ γυναικεία προσωπικότητα, ποὺ λαμπρύνει τὸ στερέωμα τῶν ἁγίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς νεομάρτυς καὶ ἔθνομάρτυς.

Οἱ ἀγιολογικὲς πηγὲς οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ὁσία Φιλοθέη εἶναι πολὺ λίγες καὶ ὄχι πάντα σαφεῖς. Οἱ κυριότερες εἶναι:

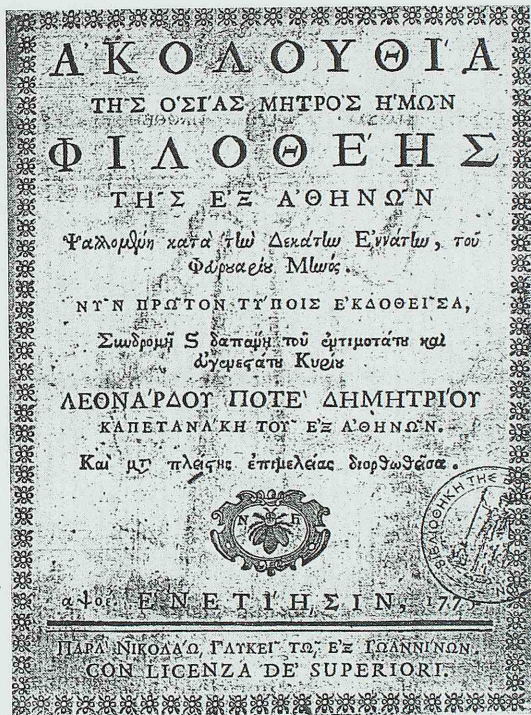
- Ἡ ἐπιστολὴ *Πρὸς τὸν Ἱεράκα, τὸν Μέγα Λογοθέτη τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*¹, ἡ ὁποία φέρει τὸ ὄνομά της, χωρὶς νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια· τὴν συντάξε κάποιος λόγιος συνεργάτης της ἐν γνώσει της.
- Ἡ ἐπιστολὴ *Πρὸς τὴν Γερουσίαν τῶν Βενετῶν*², ἡ ὁποία συνετάχθη ἀπὸ τὴν ἴδια καὶ φέρει τὸ πρωτότυπο τῆς ὑπογραφῆς της· παρέχει πλῆθος πληροφοριῶν σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο καὶ τὶς δραστηριότητες τῆς ὁσίας ὡς καθηγουμένης τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα.
- Ὁ *Βίος* καὶ ἡ Ἀκολουθία τῆς ὁσιομάρτυρος Φιλοθέης³, ποὺ συνέγραψε

1. Τὸ χειρόγραφο τῆς ἐπιστολῆς τῆς Φιλοθέης μοναχῆς πρὸς τὸν Ἱεράκα, τὸν Μέγα Λογοθέτη σώζεται στὸν κώδικα 1474 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Ἐξεδόθη γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Κ. Σάθα στὴ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, τ. ΣΤ', σσ. 193-195.

2. Τὸ χειρόγραφο τῆς ἐπιστολῆς-ἐκκλησης τῆς Φιλοθέης μοναχῆς πρὸς τὴν Γερουσίαν τῶν Βενετῶν σώζεται στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας, *Deliberazioni Constantinopoli*, (Filza No 5). Ἐξεδόθη γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Κ. Μέρτζιο στὰ *Ἑλληνικά*, τ. ΙΓ' (1954), σσ. 122-123.

3. Ὁ *Βίος* καὶ ἡ Ἀκολουθία τῆς ὁσίας Φιλοθέης ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορά τὸ 1775, στὴν Βενετία. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἐκδόσεως εἶναι: *Βίος καὶ Ἀκολουθία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Φιλοθέης τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ψαλλομένη κατὰ τὴν δεκάτην ἐννάτην τοῦ Φεβρουαρίου μηνός, Ἐνετίρσιν 1775*. Ἐπανεκδόση καὶ ἀνασύνταξη ὑπὸ ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ μετ' εἰσαγωγῆς Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀθήνα 1953.

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ Βίου καὶ τῆς Ἀκολουθίας τῆς ὁσίας Φιλοθέης,
 Βενετία 1775. Ἀρχεῖο Δ. Τζέρπου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀγιολογικῆς, ἄλλες σημαντικῆς μεταγενέστερες πηγὲς εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου Ἀθηναϊκὸν Ἀρχοντολόγιον⁴ καὶ Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων⁵ καθὼς καὶ ἡ μονογραφία τοῦ Ἰωάννη Γενναδίου Ὁ Οἶκος τῶν Μπενιζέλων καὶ ἡ ὁσία Φιλοθέη⁶. Καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς, ὅπως δηλώνουν οἱ ἴδιοι ἔκλουν τὴν καταγωγὴν τοὺς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Μπενιζέλων. Στὰ ἔργα τοὺς φωτίζουν πολλὰ σημεῖα τοῦ Βίου, προσφέροντας πλούσιο πληροφοριακὸ ὕλικὸ σχετικὰ μὲ πρόσωπα καὶ τοπωνύμια.

Στὶς πηγὲς αὐτὲς βασίζεται τὸ περιεχόμενον τῆς παρούσας μελέτης. Τὰ ἐπιπλέον στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἱστορίαν τῶν μνημείων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ὁσίαν Φιλοθέην καὶ τὸν Πρωτόκλητον Ἀνδρέαν βασίζονται σὲ δημοσιεύσεις τοῦ Ἀναστασίου Ὁρλάνδου⁷, Paul Durand⁸, Γεωργίου Λαμπάκη⁹, Ἀνδρέα Ξυγγόπουλου¹⁰ καὶ Ναυσικῆς Πανσελήνου¹¹.

Σύμφωνα μὲ τὸν Βίον, ἡ κατὰ κόσμον Ρεγούλα Μπενιζέλου, γεννήθηκε στὴν Ἀθῆνα τὸ 1522 καὶ ὑπῆρξε μονάκριβος γόνος μιᾶς ἀπὸ τὶς πλουσιότερες καὶ μεγαλύτερες Ἀθηναϊκῆς οἰκογένειες, αὐτῆς τῶν Μπενιζέλων. Ἐλαβε τὴν στοιχειώδη γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκπαίδευση καὶ ὑψηλὴ κοινωνικὴ παιδείαν ἀπὸ τοὺς γονεῖς της Ἀγγελὸ καὶ Συρίγα. Μετὰ ἀπὸ ἓνα σύντομο ἀποτυχημένον γάμον καὶ τὸν θάνατον τῶν γονέων της, ἀποφάσισε νὰ μονάσει, ἀσκώντας ὅμως ἓνα εἶδος φιλανθρωπικοῦ καὶ ἱεραποστολικοῦ μοναχισμοῦ σὲ καθίδρυμα τὸ ὁποῖο δημιούργησε μὲ πρότυπο τὴν «Βασιλειάδα» τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

Κατέχοντας ὡς μοναδικὴ κληρονόμος τὴν τεράστια κτηματικὴ καὶ χρηματικὴ περιουσίαν τῶν Μπενιζέλων, ἀνοικοδόμησε στὸ κέντρο τῆς Ἀθῆνας στὴν πε-

4. Δ. Γ. Καμπούρογλου, Ἀθηναϊκὸν Ἀρχοντολόγιον, Οἱ ἄρχοντες Μπενιζέλοι, Ἀθῆνα 1921.

5. Δ. Γ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, τ. Α' καὶ Β', Ἀθῆνα 1898-1892. Βλ. ἐπίσης Δ. Γ. Καμπούρογλου, Ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Τουρκοκρατία, Ἀθῆνα 1895.

6. Ἰ. Γεννάδιος, Ὁ οἶκος τῶν Μπενιζέλων καὶ ἡ ὁσία Φιλοθέη, Ἀθῆνα 1929. Βλ. ἐπίσης καὶ Ἰ. Γεννάδιος, «Ἡ ὁσία Φιλοθέη», Μέγα Πανηπειρωτικὸν Ἐγκυκλοπαιδικὸν Σύγγραμμα Ἡ Δωδώνη, τ. Α', σσ. 330-344, Ἀλεξάνδρεια 1931.

7. Ἀ. Ὁρλάνδος, «Δύο ἀνέκδοτοι ναοὶ τῶν Ἀθηναίων Μπενιζέλων», ΕΕΒΣ 12 (1930) 318-327.

8. Τ. Καλατζοπούλου, Μεσαιωνικοὶ ναοὶ τῆς Ἀθῆνας ἀπὸ σωζόμενα σχέδια τοῦ Paul Durand, Ἀθῆνα 2002.

9. Γ. Λαμπάκης, «Αἱ ἐν τῇ Μονῇ Φιλοθέης καταστραφεῖσαι πολῦτιμαι βυζαντιακαὶ χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες καὶ ἀγιογραφίαι», ΔΧΑΕ 2 (1894) 136-146.

10. Ἀ. Ξυγγόπουλος, Ἐνρετῆριον τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τ. 2 (1929), σσ. 108-110.

11. Μ. Χρόνη-Βακαλοπούλου, Ν. Πανσελήνου, Φιλοθέη Μπενιζέλου, ἡ Ἀθηναία, Ἀθῆνα 2006, σσ. 125-152.

ριοχή της Πλάκας, παρθενώνα πρὸς τιμὴν τοῦ Πρωτοκλήτου ἀποστόλου Ἀνδρέα, τὸν ὁποῖον, σύμφωνα μὲ τὸν βιογράφο της, εἶδε σὲ ὄραμα:

«Καὶ πρῶτον μὲν, δι' ἐν ὁράματι ἐπιταγῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου οἰκοδομεῖ Παρθενώνα, ἐπ' ὀνόματι τούτου τοῦτον τιμήσασα, μὲ ἱκανὰ κελλεῖα, καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα οἰκοδομήματα καὶ περιοχάς, καὶ τὸν ἐπραιοδότησε μὲ μετόχια καὶ ὑποστατικά ἱκανὰ πρὸς ἀναγκαίαν ζωοτροφίαν τῶν ἐν τούτῳ μοναζουσῶν»¹².

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται ξεχωριστὴ σχέση ἐυλάβειας καὶ τιμῆς ἀπὸ τὴν Φιλοθέη πρὸς τὸν Πρωτόκλητο Ἀνδρέα. Ἡ σχέση αὕτῃ εἶναι καὶ σήμερα ἐμφανὴς ἀπὸ τὰ σωζόμενα μνημεῖα, ποὺ οἰκοδόμησε ἡ ἴδια στὴν περιοχή της Ἀττικῆς καὶ τὰ εὐρήματά τους.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παρθενώνα—μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Πλάκα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον σώζονται μόνο ἀναπαραστάσεις καὶ σπαράγματα εἰκόνων, σημαντικὰ μνημεῖα τῆς Φιλοθέης εἶναι τὰ δύο σωζόμενα μετόχια τοῦ παρθενώνα, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὰ Κάτω Πατήσια, καὶ τὸ μετόχι τοῦ Πυρσοῦ στὴν Καλογρέζα.

Ἐξετάζοντας τὰ ὀνόματα τῶν μετοχίων καὶ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τῶν καθολικῶν τους γίνεται σαφὴς αὕτῃ ἡ ξεχωριστὴ θέση ποὺ κατεῖχε ὁ Πρωτόκλητος Ἀνδρέας στὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῆς ὁσίας Φιλοθέης.

Ἡ Μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Πλάκα.

Ὁ ἐπωνομαζόμενος παρθενώνας ἀπὸ τὸν πρῶτο βιογράφο τῆς ὁσίας, οἰκοδομήθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1548-1550 σὲ κτῆμα τῆς οἰκογένειας τῶν Μπενιζέλων, στὴν περιοχή τῆς Πλάκας, πολλὴ κοντὰ στὸ πατρικὸ της σπίτι, ὑπῆρξε δὲ τὸ βασικὸ κέντρο ὅλων τῶν φιλανθρωπικῶν καὶ ἱεραποστολικῶν δραστηριοτήτων της.

Ἡ ὑπάρξη καὶ ἡ λειτουργία τῆς μονῆς ὡς παρθενώνα, μὲ φιλανθρωπικὴ κυρίως ἀλλὰ καὶ ἱεραποστολικὴ δράση, περιγράφεται ἐκτενῶς σὲ ὅλες τὶς ὑπάρχουσες πηγές. Μετὰ τὸν θάνατο τῆς ὁσίας, ἡ ἀδελφότητα καὶ οἱ διάδοχός της ἐξακολούθησαν τὸ ἔργο της μέχρι τὶς παραμονὲς τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Χάρη στὴν φροντίδα τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διασώθηκε λεπτομερέςτατο ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο τῆς Μονῆς, τὸ ὁποῖο ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸν μηχανικὸ Ἰωάννη Φιλιππίδη μὲ ἐντολὴ τοῦ γενικοῦ γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Γεωργίου Λαμπάκη καὶ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο¹³.

12. Βίος καὶ Ἀκολουθία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Φιλοθέης τῆς ἐξ Ἀθηνῶν, Βενετία 1775, σ. 35.

13. Α. Ξυγγόπουλος, *Ἐορτήριον τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τ. 2 (1929), σσ. 108-110.

Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Ἀγώνα ἡ Μονὴ ἐγκαταλείφθηκε καὶ ἐρημώθηκε. Τὴν περίοδο τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Ὁθωνα παραχωρήθηκε ἀπὸ τὴν πολιτεία σὲ κάποιον ἰδιώτη, τὸν Δημήτριο Ποστολάκα, ὡς ἀντάλλαγμα μιᾶς συλλογῆς ἀρχετύπων ἐκδόσεων τοῦ Ἀλδου Μανούτιου, ποὺ αὐτὸς προσέφερε στὸ ἐλληνικὸ κράτος. Ὑπῆρξαν τότε ἔντονες ἀντιδράσεις ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Μπενιζέλων καὶ ἔγιναν προσπάθειες νὰ λυθεῖ ἡ διένεξη δικαστικά. Δὲν ὑπῆρξε ὅμως κανένα οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα καθὼς ἡ Μονὴ περιῆλθε μὲν καὶ πάλι στὸ ἐλληνικὸ δημόσιο, ὅμως παρέμεινε ἐρειπωμένη καὶ ἐγκαταλελειμμένη, καταφύγιο φτωχῶν καὶ ἀστέγων. Ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης περιγράφει γλαφυρὰ τὰ ἐρείπια τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα στὸ ἄρθρο του Ἔνας Ἑσπερινός, ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις, τὴν 1η Δεκεμβρίου 1901, καὶ ἀναδημοσιεύτηκε στὸ ἔργο του *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*:

«Ποῖος ἐκ τῶν συγχρόνων μας δὲν ἐνθυμεῖται τὰ ἐρείπια ἐκεῖνα τὰ τόσον σεπτὰ καὶ τόσον βυζαντινὰ, ἀλλὰ τὰ ὅποια εἶχον ἀρεθῆ ἔρημα καὶ ἀνοικτὰ εἰς τῶν φαυλοβίων τὴν κυριότητα. Κελλίαι ἐρειπωμένα, φωλεαὶ σκορπίων καὶ ὄφρων καὶ ἀνθρωπίνων ἐχιδνῶν. Μοναστηριακὴ Τράπεζα μὲ συντρίμματα κιονίσκων, μὲ ὑπόσθρα θρανία καὶ πέτρινα ἐδώλια, θύραι καὶ θυρίδες διὰ τὰ ἐρπετά, κλίμακες διὰ τοὺς ποντικὸν καὶ τοὺς ποντικωτέρους ἐκείνους φερεοίκους. Ἦσαν τὰ λείψανα αὐτὰ τῆς περιβλέπτου γυναικείας Μονῆς τῆς ἁγίας Φιλοθέης, τῆς Ἀθηναίας ἀρχοντοπούλας, ἣτις τόσον ἐτίμησε τὸ ὄνομα τῆς πόλεως διὰ τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς της, καὶ ἣτις τόσον ἐτιμήθη ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς ἀλλὰ τουρκοκρατημένης Ἀθήνας. Κ' ἐσώζετο ἐκεῖ μία πολυδαίδαλος ἡρειπωμένη σκιαγραφία παγκάλου ποτὲ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα, μὲ θόλους καὶ κίονας, μὲ μάρμαρα καὶ γλυφὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡμεῖς τὰ ἐνθυμούμεθα πολὺ καλὰ τὰ βυζαντινὰ ἐκεῖνα ἐρείπια. Ἐπεσκέφθημεν πολλὰκις τὸν ἀρχαῖον ναὸν της σωζόμενον ἀκόμη ἀλλὰ ἐρειπωμένον καὶ μὴ λειτουργούμενον, καὶ ἀνέβημεν πολλὰκις εἰς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα ἐρείπια μὲ φόβον βέβαια· ἀλλ' ἀνέβημεν καὶ περιεγράψαμεν αὐτὰ εἰς τὸν *Ε' τόμον τῶν Διηγημάτων μας, τὸ Τάξιμον*»¹⁴.

Τὸ 1836 ὁ Σπυρίδων Μπενιζέλος, ὡς ἐκλεγμένος ἐπίτροπος τῆς μονῆς, δώρησε τὶς εἰκόνες καὶ τὰ σκεύη της στὴν Ἐπισκοπὴ τῆς Ἀττικῆς γιὰ νὰ τὰ προστατεύσει. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν Καμπούρογλου καὶ Γενναδίου, ἡ μονὴ διέθετε τράπεζα διακοσμημένη μὲ θαυμάσιες εἰκόνες, ἔργα Κρητικῶν, Ἑπτανησιῶν καὶ Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν. Τὸ καθολικὸ της ἦταν ὅλο διακοσμημένο μὲ τοιχογραφίες ἐξαιρετικῆς τέχνης, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ ἐκθεσὴ μελῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῆς 18ης Μαρτίου 1892:

14. Ἀλ. Μωραϊτίδης, «Ἔνας Ἑσπερινός», *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*, τ. ΣΤ' (1927), σσ. 123-125. Βλ. ἐπίσης Ἀλ. Μωραϊτίδης, *Τὸ τάξιμον, Διηγήματα*, φιλ. ἐπ. Ν. Δ. Τριανταφυλόπουλος, Ἀθήνα 1993, τ. Γ', σσ. 13-14.

«Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ναοῦ ὀλίγιστα σωζόμεναι, καὶ αὗται σχεδὸν κατεστραμμέναι ἐν τῷ ἱερῷ βήματι, οὐκ ὀλίγην τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτῶν ἀξίαν ἔχουσιν. Ἐν τῇ κεντρικῇ κόγχῃ ἡ Πλατυτέρα μετὰ τῶν ἀγγέλων ἐπὶ θρόνον καθημένη εἶναι ἔργον λαμπρᾶς τέχνης, ἣν ὁ Λουδοβίκος Θεόσιος ἀντέγραψε πιστότατα. Κάτωθεν ταύτης ἡ Μετάδοσις τοῦ Κυριακοῦ Σώματος, ἣν ἐπίσης ὁ Θεόσιος ἐμελέτησε καὶ ἐν τῷ ἐν Πετροπόλει ἀνακτορικῷ ναῷ ἐξετέλεσε, κάτωθεν δὲ πάλιν τῆς παραστάσεως ταύτης ἀπεικονίζονται οἱ ἱεράρχαι ἐν μεγαλοπρεπεῖ στάσει οὐδαμοῦ διασωθέντες τόσον καλῶς (...)¹⁵».

Ἀπὸ τὸ καθολικὸ διασώθηκαν δύο τμήματα τοιχογραφιῶν, ἀπὸ τὴν κόγχῃ τῆς εἰσόδου. Καὶ στὰ δύο διακρίνεται ἡ μορφή τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέα. Τὸ ἕνα ἀναπαριστᾷ τὴν συνάντησιν τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Πρόδρομος δείχνει τὸν Χριστὸ στὸν Ἰωάννη καὶ τὸν Ἀνδρέα, στὸ εἰλητὸ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε ἡ ἐπιγραφὴ «Εὐρήκαμεν τὸν Μεσσίαν». Τὸ ἄλλο τμῆμα τοιχογραφίας ἔχει θέμα τὴν κλήσιν τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ στὴν θάλασσα τῆς Γαλιλαίας. Διακρίνεται ἀρκετὰ καθαρά, ἀριστερὰ κάτω ἡ μορφή τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέα. Σώθηκαν ἐπίσης ἀπὸ τὴν Μονὴ δύο σπαράγματα τοιχογραφιῶν μετὰ γυναικεῖς μορφές. Ἡ μία παριστάνει τὴν ἁγία Αἰκατερίνη ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀταύτιστη ἁγία. Ὅλες οἱ σωζόμενες τοιχογραφίες χρονολογοῦνται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰῶνα, καὶ ἐντάσσονται στὸ ὕψος τῆς Κρητικῆς Σχολῆς¹⁶.

Ἀπὸ τίς εἰκόνες ποὺ δώρισε ὁ Σπυρίδων Μπενιζέλος στὴν Ἐπισκοπὴ Ἀττικῆς διασώθηκαν καὶ φυλάσσονται σήμερα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν ὁ ἔνθρονος Χριστὸς καὶ ἡ ἔνθρονη Παναγία τοῦ τέμπλου. Καὶ οἱ δύο εἶναι ἔργα τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε, ὁ ὁποῖος τίς φιλοτέχνησε τὴν ἐποχὴ ποὺ ζοῦσε στὴν Βενετία, μαζὶ μετὰ δύο ἀκόμη, αὐτὲς τοῦ Προδρόμου καὶ τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέα, ποὺ δυστυχῶς δὲν σώζονται. Ἡ ἀνάθεσις τῆς παραγγελίας στὸν περίφημο μεταβυζαντινὸ καλλιτέχνη ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Σολδάκη, ἔμπορο, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσώπευε τὰ συμφέροντα τῆς οἰκογένειας τῶν Μπενιζέλων στὴν Βενετία¹⁷.

Σώζεται ἐπίσης καὶ δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Ἀ. Εὐγγρόπουλο ἡ περιγραφή τοῦ Γάλλου Ἰησοῦιτη μοναχοῦ Babin, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τὴν Μονὴ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα τὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ 17ου αἰῶνα καὶ ἐξῆρε τὴν λαμπρότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ καθολικοῦ καὶ ἰδιαίτερα τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου¹⁸.

Πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ καθολικοῦ

15. Γ. Λαμπάκης, *Αἱ ἐν τῇ Μονῇ Φιλοθέης καταστροφεῖσαι πολύτιμα βυζαντιναὶ χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες καὶ ἀγιογραφίαι*, δ. π., σσ. 136.

16. Μ. Χρόνη-Βακαλοπούλου, Ν. Πανσελήνου, *Φιλοθέη Μπενιζέλου, ἡ Ἀθηναία*, σ. 134.

17. Ν. Β. Δραχνάκης, *Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλὴς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων τοῦ σωζομένου κυρίως ἐν Βενετίᾳ*, Ἀθήνα 1962, σ. 123 καὶ Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, *Εἰκόνες τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1998, σ. 234.

18. Ἀ. Εὐγγρόπουλος, *Εὔρετήριον τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, δ. π., σσ. 108-110.

τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα προσφέρουν τὰ σχέδια τοῦ Paul Durand, Γάλλου γιατροῦ, ἐραστή τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Δὲν πρόκειται γιὰ ἕναν ἀπλὸ περιηγητὴ, ἀλλὰ γιὰ συστηματικὸ μελετητὴ τῶν χριστιανικῶν ναῶν τῆς Ἀθήνας, μέλος ἐρευνητικῆς ομάδας, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διάρκεια τῶν τεσσάρων ταξιδιῶν του στὴν Ἑλλάδα, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1839-1864, μελέτησε, σχεδίασε καὶ κατὰ κάποιον τρόπο «δι-έσωσε» πολλοὺς μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῆς Ἀθήνας. Γιὰ τὸ καθολικὸ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα διαθέτουμε 18 σχέδια, τὰ ὁποῖα καλύπτουν σχεδὸν ὅλο τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ¹⁹.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα σωζόμενα κειμήλια τῆς Μονῆς εἶναι τὸ παλαίτυπο Εὐαγγέλιον ἀπὸ τὴν Βενετία, μὲ χρονολογία 1599²⁰.

Τὸ ἔτος 1890 ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανὸς Καλλιγᾶς ἀποφάσισε νὰ κατεδαφίσει τὴν μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα καὶ στὴν θέση της νὰ οἰκοδομήσει τὸ σημερινὸ Μητροπολιτικὸ Μέγαρο καὶ τὰ γραφεῖα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὁλοκληρώθηκε τὸ 1893. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ τοῦ Γερμανοῦ «ἐλήφθη μέσα στὸ γενικότερο ἀντιβυζαντινὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς», ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Καμπούρογλου²¹. Ἀντίθετα, ὁ Μωραϊτίδης ἐπικροτεῖ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Μητροπολίτου, θεωρώντας ὅτι πραγματοποιήσε ἕνα εἶδος ἀναστήλωσης τῆς Μονῆς, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν ἀποψή του, ἦταν τόσο κατεστραμμένη ποῦ δὲν μπορούσε νὰ ἀνακαινιστεῖ:

«Ἀληθῶς ἡ ἡμέρα τοῦ Πρωτοκλήτου, ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, ἦτο μία ἀπὸ τὰς ὠραιότερας τοῦ χειμῶνος. Ἐκτακτος δὲ ὑπῆρξε καὶ ἡ πανήγυρις τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ του, ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Μεγάλῳ. Κάτασπρος ὁ ἀνακαινισθεὶς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ἔλαμπεν ὅλος μέσα εἰς τὰ φῶτα καὶ τὰς λάμπεις τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς ὥραιας ἑορτῆς. Τὸν γνωρίζετε αὐτὸν τὸν ὠραίον ναῖσκον; Γνωρίζετε τί ἦτο ἐκεῖ ἄλλοτε; (...). Τὰ ἐρείπια ἐκεῖνα τὰ δζοντα σύγχρονον περιφρόνησιν, ὅλοι τὰ ἔβλεπον μέχρις ἐσχάτων, καὶ παρήρχοντο χωρὶς νὰ ῥίψουν ἐν βλέμμα, ἢ καὶ περιφρονητικῶς ἀποστρέφοντες τὸ βλέμμα των, ὡς οἱ παρερχόμενοι πρὸ τοῦ περιπεσόντος εἰς τοὺς ληστὰς τῆς Εὐαγγελικῆς παραβολῆς· πλὴν ἕνας μόνον εὐρέθη νὰ τὰ τιμήσῃ. Καὶ αὐτὸς ὁ ἕνας ἦτο ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ὁ ἀοίδιμος Γερμανός, ὁ φιλόκαλος ἐκεῖνος καὶ ἐκκλησιαστικώτατος ἀνὴρ, ὅστις ἐπροίκισε τὰς Ἀθήνας μὲ τόσα εὐπρεπῆ ἔργα του. (...) Ὁ φιλόκαλος λοιπὸν ἐκεῖνος, (...) προέβη πρῶτον μὲν εἰς τὴν ἀνακάθαρσιν τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων ἐρειπίων ἀνεγείρας ἐπὶ τοῦ τόπου ἐκεῖ τὸ Μητροπολιτικὸν Μέγαρον

19. Τ. Καλατζοπούλου, *Μεσαιωνικοὶ ναοὶ τῆς Ἀθήνας ἀπὸ σωζόμενα σχέδια τοῦ Paul Durand*, Ἀθήνα 2002.

20. *Μεταβυζαντινὴ Ἀθήνα*, ἡμερολόγιο 2005, ἐκδ. Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα 2004, σ. 38.

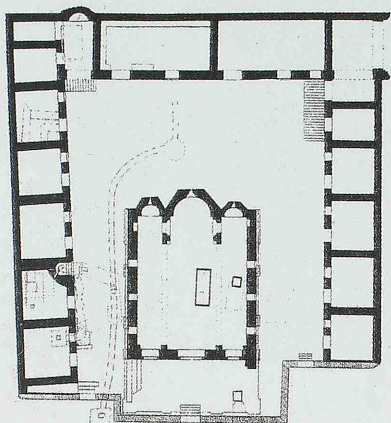
21. Δ. Γ. Καμπούρογλου, *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχοντολόγιον, Οἱ ἄρχοντες Μπενιζέλοι*, Ἀθήνα 1921, σ. 69.

(...). Καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ παλαιοῦ ναῖσκον τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἀνῆγειρεν ἕναν ὀλόχρυσον ναῖσκον εἰς τιμὴν τοῦ Πρωτοκλήτου Ἀποστόλου»²².

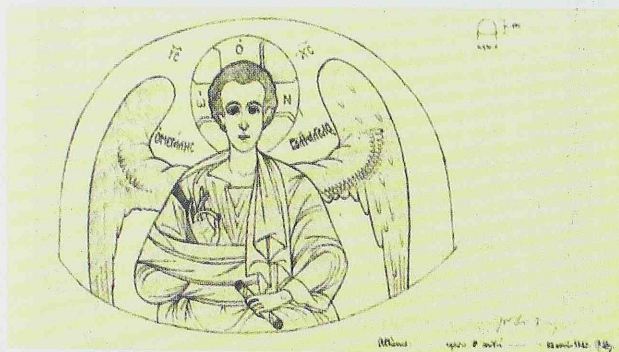
Σήμερα μέσα στὸν χώρο τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μεγάρου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Φιλοθέης καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἁγίου Ἀνδρέα, ἔχει οἰκοδομηθεῖ μικρὸς ναὸς πρὸς τιμὴν τοῦ Πρωτοκλήτου καὶ εἰς ἀνάμνηση τοῦ κατεδαφισθέντος. Στὴν εἰσοδο τοῦ συνοδικοῦ ὑπάρχει ἐγγράρακτη μαρμάρινη ἐπιγραφή, τὴν ὅποια τοποθέτησε ὁ μητροπολίτης Γερμανὸς ὡς ἀνάμνηση τῆς ὑπαρξῆς στὸν τόπο αὐτὸ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα, τοῦ περίφημου Παρθενώνα τῆς Φιλοθέης:

«Πάλαι μὲν ὧδε Φιλοθέη σεπτὴν ἐδείματο Μονὴν Ἐθνικοῦ Τεμένους. Νῦν δ' αὖ Γερμανὸς Ἀθηνῶν Μητροπολίτης ἐκ βάθρων ἀνήγειρε τότε συνοδικόν».

22. Ἁλ. Μωραΐτιδης, ὁ. π., σσ. 123-127.

Μονή Ἁγίου Ἀνδρέα. Διάγραμμα.
Ἀρχεῖο Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Καθολικὸ Μονῆς Ἁγίου Ἀνδρέα. Μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελος
στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς Προθέσεως. Σχέδιο P. Durand.

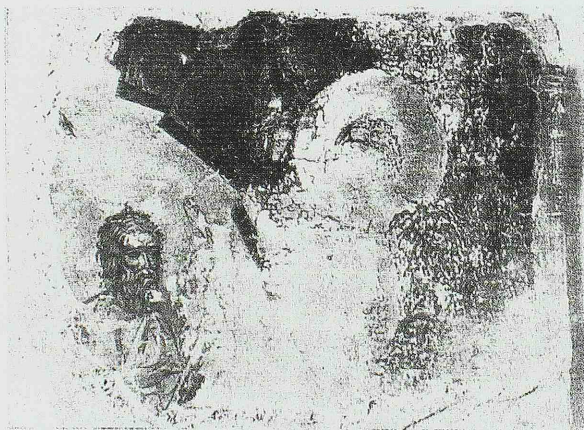
Εικόνες τοῦ ἑνθρονου Χριστοῦ καὶ τῆς ἑνθρονης Παναγίας ἀπὸ τὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα. Ἔργα Ἑμμανουὴλ Τζάνες, 1664
Χριστιανικὸ καὶ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. (Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη)

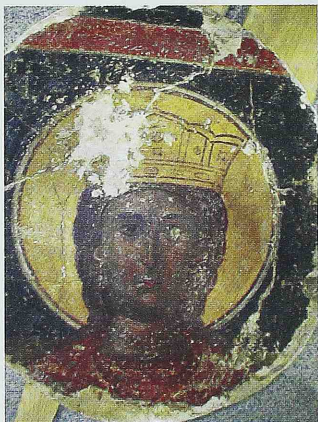
Τμῆμα τῆς ἀποκολλημένης τοιχογραφίας ἀπὸ τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα:
Ὁ Ἰωάννης Πρόδρομος δείχνει τὸν Χριστὸ στὸν Ἰωάννη καὶ τὸν Ἀνδρέα. Χριστιανικὸ
καὶ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. (Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη).

Καθολικό Μονῆς Ἁγίου Ἀνδρέα. Ἡ Πλατυτέρα τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ δορυφορούμενη ἀπὸ τοὺς ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. (Ἀρχεῖο Γ. Λαμπάκη).

Τμῆμα τῆς ἀποκολλημένης τοιχογραφίας ἀπὸ τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα: Ὁ Χριστὸς στὴν θάλασσα τῆς Τιβεριάδας. Διακρίνεται τὸ πρόσωπο τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέα. Χριστιανικὸ καὶ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. (Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη).

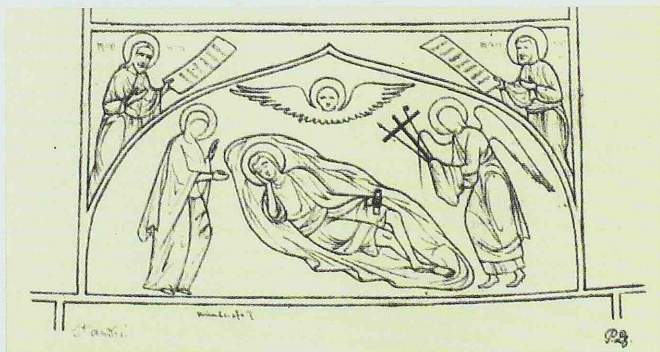

Μονή Ἁγίου Ἀνδρέα. Τράπεζα. Ἀποτοιχισμένες τοιχογραφίες.

Ἐπάνω: Κεφαλὴ ἁγίας Αἰκατερίνης.

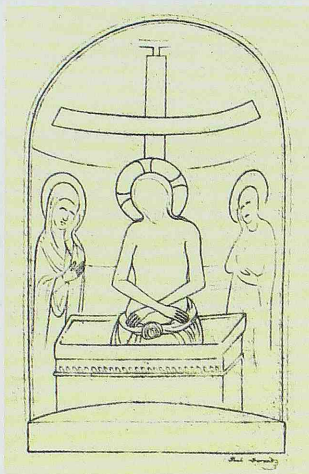
Κάτω: Κεφαλὴ ἄγνωστης ἁγίας.

Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. (Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη).

Καθολικὸ Μονῆς Ἁγίου Ἀνδρέα. Ὁ Ἀναπεσὼν Χριστὸς σὲ ὀξυκόρυφο πλαίσιο.

Σχέδιο P. Durand.

Καθολικὸ Μονῆς Ἁγίου Ἀνδρέα.

Ἐπάνω: Ἡ Ἄκρα Ταπείνωση στὴν κόγχη τῆς Προθέσεως τοῦ Ἱεροῦ.

Κάτω: Οἱ ἅγιοι Ὀνούφριος, Προφητὰνακτες Δαυὶδ καὶ Σολομὼν, Μαρία Αἰγυπτία καὶ Ζωσιμᾶς καὶ ἄλλοι ἀδιάκνωστοι. Σχέδια P. Durand. (Ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς Καλατζοπούλου).

Τὸ μετόχι τοῦ Πυρσοῦ - Καλογρέζας

Ἡ ἱστορία τοῦ μετοχίου διαχέεται μεταξὺ τῆς ἰσχυρῆς προφορικῆς παράδοσης ποὺ ὑπάρχει στὴν περιοχή καὶ τῶν ἐλάχιστων γραπτῶν μαρτυριῶν. Ἡ ὑπαρξὴ του σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῆς κρύπτης τῆς Φιλοθέης στὴν ἴδια περιοχή καὶ τὰ τοπωνύμια τῶν πέριξ προαστίων, ἐπιβεβαιώνει τὴν προφορικὴ παράδοση, ποὺ πιστεύει ὅτι ἐδῶ ὑπῆρξε τὸ δεύτερο μεγάλο κέντρο δράσης τῆς ὁσίας, μετὰ τὴν μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Πλάκα. Τὸ μετόχι πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν Πυρσό, παλαιότερη ὀνομασία τοῦ σημερινοῦ Περιεσοῦ, καὶ βρίσκεται στὰ ὅρια Καλογρέζας καὶ Φιλοθέης. Σύμφωνα μὲ τοὺς Γεννάδιο καὶ Καμπούρογλου, *Καλογρέζα* ἀποκαλοῦσαν οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς τὴν ὁσία Φιλοθέη, ὡς ἰδιωματικὴ παραφθορὰ τοῦ *Κυρὰ ἢ καλὴ Καλόγρη*²³, ἐνῶ *Φιλοθέη* ὀνομάστηκε, ἀμέσως μετὰ τὴν κοίμησίν της, ὅλη ἡ εὐρύτερη περιοχή²⁴ καὶ ἀργότερα ὁ σημερινὸς δῆμος.

Ὁ ναὸς εἶναι τὸ μόνο κτίσμα ποὺ σώζεται ὁλόκληρο καὶ σὲ σχετικὰ καλὴ κατάστασι, ἐνῶ ἐπικεχωσμένα ἐρείπια κελλιῶν καὶ μέρος τῆς τράπεζας στὴν νοτιοανατολικὴ πλευρὰ φανερώουν τὴν ὑπαρξὴ ὀργανωμένου μετοχίου. Σύμφωνα μὲ τοὺς Καμπούρογλου καὶ Γεννάδιο, τὸ μετόχι λειτουργοῦσε ὡς νοσοκομεῖο - ἀναρρωτήριο τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα²⁵. Ἐδῶ μεταφέρθηκε καὶ ἡ ὁσία Φιλοθέη γιὰ νὰ νοσηλευθεῖ ἀπὸ τίς συμμονάστριάς της, μετὰ τὸν βασανισμό της στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα Πατησίων, τὴν νύχτα τῆς 2ας Ὀκτωβρίου 1588. Μετὰ τὴν κοίμησίν της, τὴν 19η Φεβρουαρίου 1589, ἐτάφη ἐδῶ. Ἀπὸ τὸν τάφο της, σύμφωνα μὲ τὸν πρῶτο βιογράφο, ἀνέβλυζε μῦρο καὶ πολλοὶ ἀσθενεῖς εὕρισκαν ἐδῶ τὴν θεραπεία. Ὅταν συμπληρώθηκε ἓνας χρόνος ἀπὸ τὴν κοίμησίν της, ἔγινε ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου, τὸ ὁποῖο βρέθηκε «σῶον καὶ ἀκέραιον» καὶ μεταφέρθηκε στὴν μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Πλάκα.

Ὁ μικρὸς ναὸς τοῦ μετοχίου τοῦ Πυρσοῦ εἶναι μονόκλιτη θολωτὴ βασιλικὴ μὲ μιὰ ἡμιεξαγωνικὴ ἐξωτερικῶς ἀψίδα στὴν μοναδικὴ εἴσοδο στὴ δυτικὴ πλευρά. Εἶναι ἀφιερωμένος στὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, τὸν Ἅγιο Ἀνδρέα καὶ τὴν Ἁγία Φιλοθέη. Σύμφωνα μὲ τὸν Καμπούρογλου, ἀρχικὰ ἦταν ἀφιερωμένος στὴν Θεοτόκο καὶ στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα. Μετὰ ὅμως τὴν ἁγιοποίηση τῆς Φιλοθέης τιμᾶται καὶ ἐπ' ὀνόματί της²⁶.

23. Δ. Γ. Καμπούρογλου, *Ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, Τουρκοκρατία*, τ. Β', Ἀθήνα 1892, σ. 258 καὶ Ἰ. Γεννάδιος, «Ἡ ὁσία Φιλοθέη», *Μέγα Πανηγυρικοὺν Ἐγκυκλοπαιδικὸν Σύγγραμμα Ἡ Δωδώνη*, τ. Α', Ἀλεξάνδρεια 1931.

24. Δ. Γ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1898, σ. 209.

25. Ἰ. Γεννάδιος, ὁ. π., σ. 350.

26. Δ. Γ. Καμπούρογλου, ὁ. π., σ. 215.

Τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ, ἂν καὶ πολλὸ μικρότερο, ταυτίζεται μετὰ αὐτὸ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Πλάκα, ὡς πρὸς τὴν θεματολογία, τὴν χρονολόγησιν καὶ τὴν τεχνοτροπία. Προφανῶς φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸ ἴδιον καλλιτεχνικὸ ἐργαστήρι²⁷. Στὴν πρώτη ζώνῃ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ ἡ ἔνθρονη Βρεφοκρατοῦσα Πλατυτέρα δορυφορούμενη ἀπὸ τοὺς ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ στὴν δεύτερη ζώνῃ ἡ σκηνὴ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων σὲ δύο ἡμιχόρια. Στὴν τελευταία ζώνῃ οἱ συλλειτουργοῦντες Ἱεράρχες, Βασίλειος, Χρυσόστομος, Ἀθανάσιος καὶ Γρηγόριος. Στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ὁ Προφήτης Μελχισεδέκ. Οἱ προφῆτες Ἰεζεκιήλ, Δαυὶδ, Σολομών, Μωϋσῆς, Ἐλισαῖος, Ἥλιος, ὁλόσωμοι ἢ σὲ θωράκια, κοσμοῦν τὸν βόρειο καὶ νότιο τοῖχο τοῦ ναοῦ.

Τὸ τύμπανο τοῦ νότιου τοίχου καταλαμβάνεται ἀπὸ τὴν παράσταση τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἐνῶ ἀντίστοιχα τὸ τύμπανο τοῦ βορείου τοίχου ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἐκατέρωθεν τῆς Ὑπαπαντῆς, ἀριστερὰ ὁ ἅγιος Νικόλαος καὶ δεξιὰ ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. Ἐκατέρωθεν τῶν Εἰσοδίων, ὁ Πρωτόκλητος Ἀνδρέας ἀριστερὰ καὶ ἡ ὁσία Φιλοθέη δεξιὰ. Ἡ μορφὴ τῆς εἶναι ἐπιζωγραφισμένη πάνω στὸ πρόσωπο ἄλλης παλαιότερης ἀγίας. Φαίνεται ὅτι μετὰ τὴν ἁγιοποίησίν της κάποιοι ἀπὸ εὐλάβεια καὶ εὐγνωμοσύνη ἔσπευσαν νὰ τὴν ἀπεικονίσουν στὸ καθολικὸ τοῦ μετοχίου αὐτοῦ στὸ ὁποῖο καὶ ἐκοιμήθη. Ἡ ἐπιζωγράφισις αὐτὴ φέρει προφανῶς τὰ γνήσια χαρακτηριστικά της, καθὼς ἐγινε ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατό της²⁸. Μοιάζει δὲ πολλὴ ὡς πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ μὲ δύο ἄλλες παραστάσεις τῆς ὁσίας ποὺ χρονολογοῦνται λίγα χρόνια μετὰ τὸν θάνατό της, στὴν Σαλαμίνα καὶ στὴν Αἴγινα²⁹, ὅπου εἶχε ιδρύσει μικρὰ μετόχια, γιὰ νὰ φυγαδεύει τοὺς κατατρεγμένους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ ὁσία Φιλοθέη τοῦ Πυρσοῦ εἰκονίζεται σὲ νεώτερη ἡλικία ἀπὸ τίς ἄλλες δύο.

Ἡ ἐπιζωγράφισις τῆς ἁγίας ἐγινε στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ δὲν σχετίζεται μετὰ τὴν ἐπιζωγράφισιν ποὺ ἔχουν ὑποστῇ ὅλες σχεδὸν οἱ ἄλλες μορφές τῶν τοιχογραφιῶν στὸ μετόχι τοῦ Πυρσοῦ³⁰. Αὐτὴ ἐγινε πολλὴ ἀργότερα, στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, μὲ σκοπὸ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ παράλληλῃ ὅμως ἐξάλειψιν τῶν βυζαντινῶν χαρακτηριστικῶν τῶν προσώπων, ὑποκινούμενῃ ἀπὸ τὸ γενικότερο ἀντιβυζαντινὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ἡ Ναυσικᾶ Πανσελήνου³¹.

27. Μ. Χρόνη-Βακαλοπούλου, Ν. Πανσελήνου, *Φιλοθέη Μπενιζέλου, ἡ Ἀθηναία*, Ἀθήνα 2006, σ. 135.

28. Ὁ. π., σ. 139 καὶ Ἀ. Ξυγγόπουλος, «Εἰκόνες τῆς ὁσίας Φιλοθέης», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, (1925), σσ. 451-455.

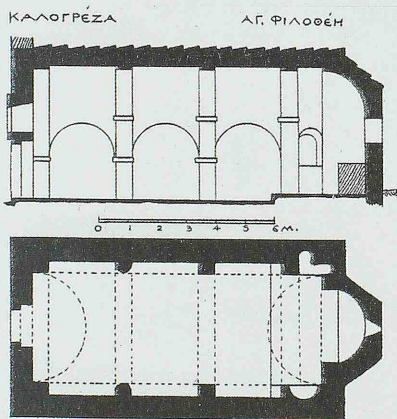
29. Χ. Πέννας, *Ἡ βυζαντινὴ Αἴγινα*, Ἀθήνα 2004.

30. Μ. Χρόνη-Βακαλοπούλου, Ν. Πανσελήνου, ὁ. π., σ. 139.

31. Ὁ. π., σ. 140.

Τὸ καθολικὸ τοῦ μετοχίου τοῦ Πυρσοῦ.

Καθολικὸ μετοχίου Πυρσοῦ. Τομὴ κατὰ μῆκος καὶ κάτοψη.
Ἄ. Ὁρλάνδος, *EMME* 1933.

Ἐσωτερικὸ καθολικοῦ μετοχίου Πυρσοῦ.

Ἐπάνω: Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ μὲ τις παραστάσεις τῆς Πλατυτέρας
καὶ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων.

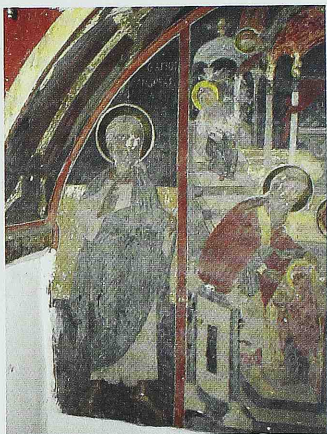
Κάτω: Ἡ παράσταση τῆς Ὑπαπαντῆς στὸ δεξιὸ τύμπανο τοῦ ναοῦ·
ἐκατέρωθεν οἱ Ἱεράρχες, ἅγιος Νικόλαος καὶ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης.
(Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη).

Μετόχι Πυρσού. Ἡ ὁσία Φιλοθέη ἐπιζωγραφισμένη στὴ θέση ἄλλης ἁγίας,
στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ καθολικοῦ. 16ος αἰ.

Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀπεικονίσεις τῆς Φιλοθέης,
μαζὶ μὲ τὴν ἐπόμενη τοιχογραφία ἀπὸ τὸν Ναὸ Ζωοδόχου Πηγῆς στὴν Αἰγίνα (1610).
(Αρχεῖο Μ. Χρόνη).

Μετόχι Πυρσοῦ.

Ἐπάνω: Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν παράσταση τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου
καὶ ὁ Πρωτόκλητος Ἀνδρέας στὸ βόρειο τύμπανο τοῦ καθολικοῦ.

Κάτω: Ἐξαπτέρυγο. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν παράσταση
τῆς Ἀκρας Ταπεινώσεως στὴν κόγχη τῆς Προθέσεως.
(Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη).

Ὁ Ναός τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα Πατησίων.

Ὁ ναός βρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λευκωσίας στὰ Κάτω Πατήσια καὶ εἶναι τὸ μόνο σωζόμενο κτίσμα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο μετόχι. Σύμφωνα μετὰ τίς πληροφορίες ἀπὸ τὸν Βίο τῆς ὁσίας πρέπει νὰ χτίστηκε λίγα χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν μὴν στὴν Πλάκα. Γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ βιογράφος:

«Πολλοὶ ἀκούοντες τὴν φήμην τῆς ἁγίας προσερχόμενοι ἐλάμβανον ψυχικὰς καὶ σωματικὰς ἰατρούσας· ὅθεν διὰ τὴν τοιαύτην ἐνόχλησιν καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν μοναζουσῶν, ὅπου καθ' ἑκάστην ἡῤῥανε καὶ ἐστενοχωρεῖτο τὸ μοναστήριον, ἐπαραινέθη ἡ ἁγία καὶ ὑποδόμησε καὶ ἕτερον, μακρὰν ὀλίγον τῆς πόλεως, εἰς τόπον λεγόμενον Πατήσια, πρὸς τελειότεραν ἡσυχίαν τῶν ἀδελφῶν, εἰς τὸ ὁποῖον συγχάζουσα συνεφιλοσόφει καὶ συνησκεῖτο μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῇ»³².

Ὁ ναός αὐτὸς ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὁσία Φιλοθέη, καθὼς μέσα σὲ αὐτὸν ἐξαγριωμένοι Τοῦρκοι τὴν βασάνισαν θανάσιμα, τὴν νύχτα τῆς 2ας πρὸς 3ην Ὀκτωβρίου 1588, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀγρυπνίας ποὺ ἐτελεῖτο πρὸς τιμὴν τοῦ πολιούχου τῶν Ἀθηνῶν, ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἀπὸ τὰ κτυπήματα ποὺ δέχτηκε δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ συνέλθει καὶ παρέμεινε κλινήρης στὸ μετόχι τοῦ Πυρσοῦ, ὅπου τὴν μετέφεραν, μέχρι τὸν θάνατό της τὴν 19η Φεβρουαρίου 1589. Σήμερα σώζεται ὁ μικρὸς κιονίσκος, ὅπου, κατὰ τὴν παράδοση, τὴν ἔδεσαν οἱ βασανιστές της καὶ τὴν ξυλοκόπησαν ἄγρια.

Ἡ τελευταία γραπτὴ μαρτυρία γιὰ τὸ μετόχι αὐτὸ εἶναι ἓνα πωλητήριο ἔγγραφο τοῦ 1595 ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐπέκτασή του, μετὰ τὴν ἀγορὰ γειτονικῶν κτημάτων. Σύμφωνα μετὰ τὸν Ἀ. Ὀρλάνδο, πρέπει νὰ ἐγκαταλείφθηκε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821: «ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς παντελοῦς ἐξαφανίσεως τῶν κελλίων του καὶ ἐκ τῆς ἀρκετὰ παλαιᾶς ἐπιχώσεως, ὅψ' ἤς καλύπτεται τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀστέγου παραμείναντος καθολικοῦ του»³³. Ἀπὸ μεταγενέστερα ταφικὰ εὐρήματα συμπεραίνουμε ὅτι μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή του πρέπει νὰ λειτούργησε ὡς ναός νεκροταφείου³⁴.

Ὁ ναός αὐτὸς βρισκόταν ἐρειπωμένος μέχρι τὸ 1950, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπασχόλησε ἐπιστημονικὰ τὸν καθηγητὴ Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο. Τὸ καθολικὸ ἦταν πλείητη βασιλική, μετὰ μία ἐξαγωνικὴ ἀψίδα καὶ μιὰ θύρα εἰσόδου στὴ δυτικὴ πλευρά. Τὸ μεσαῖο κλίτος ἦταν πλατύτερο καὶ οἱ διαχωριστικοὶ κίονες ἦταν μονόλιθοι καὶ μαρμαρίνοι. Τὸ ἱερὸ δὲν συγκοινωνοῦσε μετὰ τὸ Διακονικὸ καὶ τὴν

32. Βίος καὶ Ἀκολουθία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Φιλοθέης τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ψαλλομένη κατὰ τὴν δεκάτην ἐννάτην τοῦ Φεβρουαρίου μηνός. Ἐνέτησιν 1775, σ. 38.

33. Ἀ. Ὀρλάνδος, «Δεὸ ἀνέκδοτοι ναοὶ τῶν Ἀθηναίων Μπενιζέλων», *ΕΕΒΣ* 12 (1930) σ. 320.

34. Ὁ. π., σ. 321.

Πρόθεση με θύρα, αλλά χωρίζεται από αυτά με τοίχο. Η στέγη του ναού ήταν ένιαία, ξύλινη δικλινής. Στην κόγχη του Τερού Βήματος είχαν διατηρηθεί άχρνα λείψανα τοιχογραφίας της Πλατυτέρας³⁵.

Τò 1950 ó ναός αναστηλώθηκε από τόν 'Α. Όρλάνδο και ίστορήθηκε εκ νέου από τόν Φώτη Κόντογλου, όπως μαρτυρεί και ή επιγραφή στο ύπερθυρο του ναού:

«Ο θεός και ιερός οὗτος ναός του Αγίου Ανδρέου Φιλοθέης Αθηναίας ἐστίν ἱδρυμα ἐν ᾧ βαναύσως ἐπλήγη πρὸς θάνατον χερσὶν Ἀγαρηῶν· ἀνεστηλώθη ἐξ ἐρείπων φιλοτέχνῳ μερίμνῃ Ἀναστασίου Ὁρλάνδου· ἱστορήθη δὲ διὰ χειρὸς Φωτίου Κόντογλου Κυδωνίως καὶ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ Γεωργίου Γλιάτα {ἐκ χώρας Αἰγούδιστα Μεσσηνίας σὺν Παντελῇ Ὁδαμπάσῃ ἐκ Νικομηδείας}, ἐν ἔτει σωτηρίῳ α' λγ', (=1950) μηνὶ Νοεμβρίῳ κθ' (=29). Στερέωσον, Κύριε, τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτίσω τῷ Τιμίῳ σου Αἵματι»³⁶.

Τò 1948 ó Κόντογλου φιλοτέχνησε τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι αὐτὸς τοῦ Πρωτοκλήτου Ἀνδρέα καὶ τῆς Ἀγίας Φιλοθέης. Τò 1950 ἱστòρισε τὸν ἀνακαινισμένο ναὸ με τοιχογραφίες ἐξαιρετικῆς τέχνης. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο σπάνιες θεματικὰ: Ἡ παράσταση Τοῦ μαρτυρίου τοῦ Αγίου Ἀνδρέα ἐν Πάτραις στὸν νότιο τοῖχο τοῦ ναοῦ καὶ ή παράσταση τῆς Ἀγίας Φιλοθέης μετὰ τῆς συνοδίας αὐτῆς ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ, στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Καὶ οἱ δύο τοιχογραφίες περιστοιχίζονται ἀντίστοιχα ἀπὸ ἄλλες μικρότερες ἀπὸ τοὺς βίους τοῦ Πρωτοκλήτου Ἀνδρέα καὶ τῆς ὁσίας Φιλοθέης.

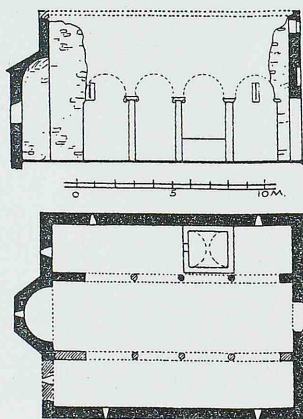
Δυστυχῶς, ἐνῶ ó ναός τοῦ Αγίου Ἀνδρέα ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικὸ ἔργο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς τοῦ Κόντογλου, ή σημερινή κατάσταση τῶν τοιχογραφιῶν του εἶναι πολὺ κακή. Ἡ ὑγρασία καὶ ή αἰθάλη ἀπὸ τὰ κερὰ ἔχουν ἀμαυρώσει τὸν διάκοσμο τοῦ κυρίως ναοῦ. Συντηρητὲς τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ ποὺ προσπάθησαν τò 1988 νὰ τίς συντηρήσουν, διαπίστωσαν ὅτι τὸ ζωγραφικὸ ὑλίκο εἶναι τόσο εὐαίσθητο ποὺ δὲν ἐπιδέχεται καμμία ἐπέμβαση³⁷.

Μετὰ τὴν ἱδρυση τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους ή οἰκογένεια Μπενιζέλου παρέδωσε τὸ λείψανο τῆς Ἀγίας Φιλοθέης στὴν Μητρόπολη Ἀθηνῶν. Ὅταν ἀνοικοδομήθηκε ó Καθεδρικὸς Ναὸς τῆς Μητροπόλεως, τὸ λείψανο μεταφέρθηκε στὸ ὑπόγειο παρεκκλήσιο τοῦ Ναοῦ, τὸ ὁποῖο τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πρωτοκλήτου Ἀνδρέα. Σήμερα τὸ παρεκκλήσιο λειτουργεῖ ὡς μουσεῖο ἐκκλησιαστικῶν μεταβυζαντινῶν κειμηλίων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἀνήκει καὶ ή ξύλινη λειψανοθήκη, μετὴν ὁποία ἔγινε ή πρώτη ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τῆς ὁσίας Φιλοθέης. Τὸ λείψανο τῆς Ὁσιομάρτυρος φυλάσσεται σήμερα μέσα στὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῶν Ἀθηνῶν.

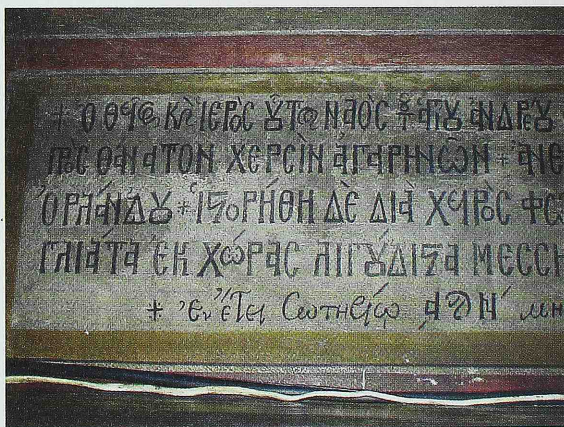
35. Ὁ. π., σ. 324.

36. Ν. Ζίας, *Φώτης Κόντογλου, ζωγράφος*, Ἀθήνα 1991.

37. Μ. Χρόνη-Βακαλοπούλου, Ν. Πανσελήνου, ὁ. π., σ. 145.

Πάνω: Ό ναός του ἁγίου Ἀνδρέα Κάτω Πατησίων. (Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη).
 Κάτω: Τομή κατὰ μῆκος καὶ κάτοψη τοῦ καθολικοῦ.
 (Α. Ὁρλάνδος, ΕΕΒΣ 1930).

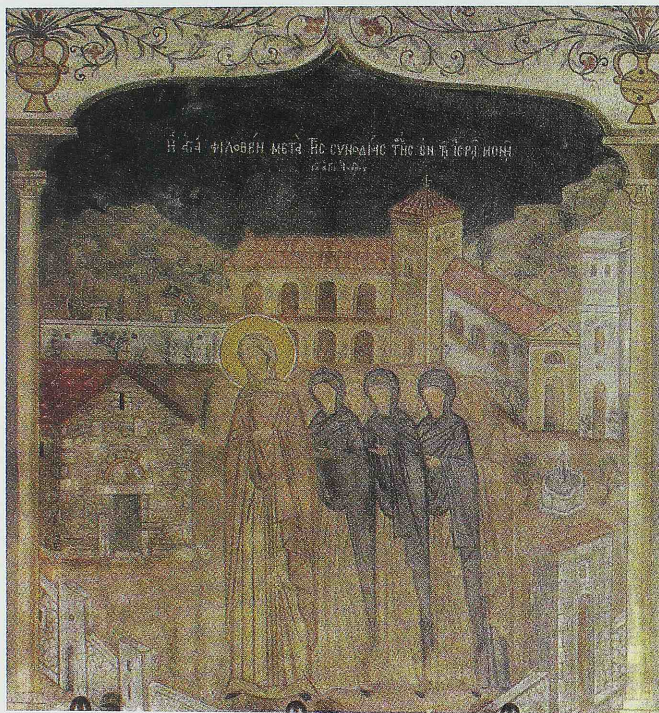

Καθολικὸ ναοῦ ἁγίου Ἀνδρέα Κάτω Πατησίων.

Ἐπάνω: Ἡ εἰκόνα τοῦ Πρωτοκλήτου στὸ τέμπλο.

Διακρίνεται τὸ σημεῖο ὅπου μαρτύρησε ἡ ὁσία Φιλοθέη.

Κάτω: Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ. (Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη)

Καθολικό ναού ἁγίου Ἀνδρέα Κάτω Πατησίων. Τοιχογραφία στὸν βόρειο τοῖχο με θέμα
Ἡ ὁσία Φιλοθέη στὴν Μονὴ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα.
Ἔργο Φ. Κόντογλου, 1950.
(Ἀρχεῖο Μ. Χρόνη)

Οἱ εἰκόνες τοῦ παρόντος ἄρθρου προέρχονται ἀπὸ τὸν τόμο τῶν Μ. Χρόνη - Ν. Πανσελήνου,
Φιλοθέη Μπενιζέλου ἡ Ἀθηναία, ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα 2007.

Ἡ οἰκία τῶν Μπενιζέλων στὴν Πλάκα

Καταληκτικὰ ἀναφερόμαστε καὶ σὲ αὐτὸ τὸ μνημεῖο, ἂν καὶ δὲν σχετίζεται ἀμεσα μὲ τὸν Πρωτόκλητο Ἀνδρέα, ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τὴν προφορική παράδοση, τὸ ἐξαιρετικὸ ἀρχαιολογικὸ καὶ ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέροντος ἀρχοντικὸ τοῦ 17ου -18ου αἰῶνα εἶναι κτισμένον πάνω στὴν γενέθλια οἰκία τῆς ὁσίας Φιλοθέης. Ὡς γνωστόν, σήμερα στὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας ἡ προφορική παράδοση ἀποτελεῖ βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴν συγγραφὴ τῆς ἱστορίας, ἰδιαίτερα ὅταν τὸ πληροφοριακὸ ὕλικὸ ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν συμφωνεῖ μὲ τὰ γεωγραφικὰ καὶ χρονολογικὰ στοιχεῖα τῶν γραπτῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν. Ἡ οἰκία αὐτὴ βρίσκεται στὴν ὁδὸ Ἀδριανοῦ 96 στὴν Πλάκα, πολὺ κοντὰ στὸ σημερινὸ ἀρχιεπισκοπικὸ μέγαρο, τὸ ὁποῖο δυστυχῶς ἀνηγέρθη τὴν δεκαετία τοῦ 1840 πάνω στὰ εἱρεῖπια τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα, ποὺ ὑπῆρξε τὸ σπουδαιότερο κέντρο δράσης τῆς ὁσίας Φιλοθέης. Διακόσια χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τῆς ὁσίας, στὴν οἰκία αὐτὴ φιλοξενήθηκε ὁ λόρδος Μπάυρον ἀπὸ τὴν τότε ἰδιοκτήτρια Θεοδώρα Μακρῇ, χήρα τοῦ ὑποπρόξενου τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀθήνα, γιὰ μίαν ἀπὸ τὶς κόρες τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς ἔγραψε τὸ ἔργο του «Ἡ κόρη τῶν Ἀθηνῶν». Τὸ μνημεῖο ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὸν ἀρχαιολόγο Ἀ. Ὁρλάνδο³⁸ καὶ σήμερα ἔχει σχεδὸν ἀνακαινισθεῖ πλήρως.

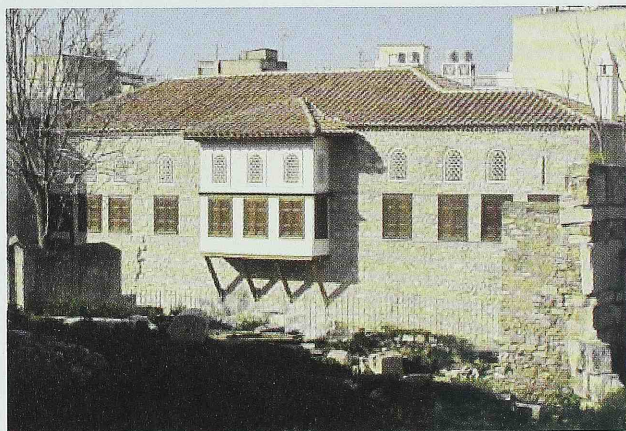
Συνοψίζοντας, μὲ βάση τὰ στοιχεῖα τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ τῶν μαρτυριῶν, ἀπὸ τὰ μνημεῖα ποὺ ἔδρυσε ἡ ὁσία Φιλοθέη, διακρίνουμε τὴν πνευματικὴ διαλογικὴ σχέση μεταξὺ τῆς Ἀθηναίας ὁσίας καὶ τοῦ Πρωτοκλήτου Ἀνδρέα. Ἡ πιὸ εὐλογη ἐρμηνεία εἶναι ὅτι τὸ ὄραμα τοῦ Ἀποστόλου στὰ χρόνια τῆς μεγάλης ἀπόφασης νὰ μονάσει καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ὑπόδουλο γένος, σημάδεψε τὴν πορεία τῆς Φιλοθέης καὶ κατέστησε τὸν Πρωτόκλητο Ἀνδρέα προστάτη της, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει ὁ Γεννάδιος:

«Ἐκ τοῦ ὁράματος ἔλαβεν τὸν Πρωτόκλητον οἰκεῖον προστάτην, ἀποστολικὸν ὁδηγόν, φρουρόν τῆς Μονῆς καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ»³⁹.

38. Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἀθηναῖκὸ ἀρχοντικὸ τῆς Τουρκοκρατίας, *ΑΒΜΕ*, τ. 5. 1939-1940.

39. Ἱ. Γεννάδιος, *Ὁ οἶκος τῶν Μπενιζέλων καὶ ἡ ὁσία Φιλοθέη*, Ἀθήνα 1929, σ. 42.

Τὸ Ἀρχοντικὸ τῶν Μπενιζέλων στὴν Πλάκα πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες ἀποκατάστασης.
 Ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη : Γ. Κίζης, Κ. Ἀσλανίδης, Χ. Πινάτση
 Στατικὴ μελέτη : Ἐ. Τσακανίκα-Θεοχάρη, Χ. Μουζάκης, Ἐ. Ζαρογιάννη
 Ἐπίβλεψη ἐργασιῶν ἀποκατάστασης : Β. Τσούρας, Ἐ. Τσακανίκα-Θεοχάρη
 Ἡ ἰδιοκτησία τοῦ κτιρίου ἀνήκει στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ ἡ χρῆσή του ἔχει παραχωρηθεῖ στὴν Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν